

**Âhâd Haberinin Reddedildiği Durumlar -Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1084)
Örneği-**

Rejecting The Ahad News -Abu Ishaq al Shirazi (d. 476/1084) Example-

Ahmet ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı
Assistant Professor Dr, Şırnak University, Faculty of Divinity, Department of Hadith
Şırnak, Turkey

ozdemirahmet73@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7281-0916>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 23 Ağustos / August 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 30 Eylül / September 2019

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2019

Cilt / Volume: 10 **Sayı / Issue:** 23 **Sayfa / Pages:** 508-527

Atıf / Cite as: Özdemir, Ahmet. "Âhâd Haberinin Reddedildiği Durumlar -Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1084) Örneği- [Rejecting The Ahad News -Abu Ishaq al Shirazi (d. 476/1084) Example-]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 10/23 (December 2019): 508-527.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.610105>

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye
(Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Öz

İmam Şâfiî'den (ö. 204/820) sonra fıkıh usûlü sahasında eser yazan ilk Şâfiî âlimlerden birisi Ebû İshâk eş-Şîrâzî'dir (ö. 476/1084). Farklı alanlarda birçok eser telif eden Şîrâzî'nin fıkıh usûlüyle alakalı *et-Tebîsîra fi usûli'l-fıkh, el-Lüma' fi usûli'l-fıkh* ve *Şerhu'l-Lüma'* adlı üç eseri bulunmaktadır. Nizamiye Medresesinin ilk hocalarından olan Şîrâzî, özellikle mezhepler arası hilaf konularını çok iyi bilen bir âlimdir. Mâverdî (ö. 450/1058), Şîrâzî ile karşılaşmış bir konu hakkında onun görüşünü dinledikten sonra; "*Şayet İmam Şâfiî, Şîrâzî'yi görseydi onunla iftihar ederdi*" diyerek onun ilmini takdir etmiştir. Şîrâzî yazmış olduğu fıkıh usûlü eserlerinde daha çok mezhepler arası ihtilafı konuları işlemekle beraber, eserinin kitâbu'l-ahbâr bölümünde hadis ilmiyle alakalı mütevâtir ve âhâd haberin hüccet oluşu, mürsel rivayetler, cerh ve ta'dil meseleleriyle ilgili birçok meseleyi de ele almıştır. Şîrâzî'ye göre âhâd haber, muttasıl ve sika ravilerden nakledilmiş olsa da bazı durumlarda reddedilebilir. Ona göre âhâd haberin doğruluğunu test edebileceğimiz bazı ilke ve prensipler vardır. Bu ilkelerin başında sahih akıl gelmektedir. Zira şer'i hükümler aklın zaruri olarak kabul ettiği prensiplerle çelişmez. Dolayısıyla aklın bedihi olarak kabul ettiği ilkelere muhalif olan âhâd haberin, reddedilmesi gerekmektedir. Bu çalışmamızın amacı, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'ye göre ahâd bir haberin doğruluğunu test edeceğimiz ve gerektiğinde haberi kendisine arz edeceğimiz ilke veya prensiplerin neler olduğunun tespiti olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Âhâd Haber, Mütevâtir, Kur'ân'a Arz, Akıl, Şîrâzî.

Abstract

Abu Isaac al Shirazi is one of the first scholars to write a book about fiqh usûlu after Şhafii. Shirazi has written a lot of books on different topics. He has three works about fiqh usûlu. Those books are *et-Tebîsîra fi usuli'l-fıkh, el-Luma' fi usuli'l-fıkh ve Şerhu'l-Luma'*. Shirazi was one of the first teachers of Nizamiyye Madrasah. Maverdi (ö. 450/1058), said about Shirazi: "*If Imam Shafii had seen him, he would have been very proud*". Abu Isaac al Shirazi wrote the most controversial issues among sects in his work. However, Shirazi also discussed many problems related to the hadith science. Hadith related issues, fiqh usûlu work more "kitabul ahbar" section has worked. According to Abu Isaac al Shirazi "ahad news" is sometimes rejected. "Ahad news" should not be opposed to some principles and principles. For example, "ahad news" should not violate the basic principles of reason. Because the rules of Islam are plausible. The principles of Islamic religion are plausible. Shirazi has also identified other principles like this. Therefore, if the "ahad news" is not reasonable, it will not be accepted. The purpose of this study is to determine the principles and principles Abu Isaac al Shirazi has determined.

Keywords: Hadith, Ahad News, Mutawatir, Supply to the Quran, Mind, al Shirazi.

Extended Abstract

Abu Isaac al Shirazi is one of the first scholars to write a book about fiqh usûlu after shafii. He was one of the first teachers of Nizamiyye Madrasah. Shirazi wrote the most controversial issues among sects in his work. However, he also discussed many problems related to the hadith science. Hadith related issues, fiqh usûlu work more “kitabul ahbar” section has worked. According to him ahad news is sometimes rejected. “Ahad news” should not be opposed to some principles and principles. For example, “ahad news” should not violate the basic principles of reason. Because the rules of Islam are plausible. The purpose of this study is to determine the principles and principles she has determined.

Abu Isaac al Shirazi criticized the views of the Mâlikî and Hanafi sect on the subject of “Ahad Haber”. According to him, the sened is not enough for the accuracy of a news story. The text meaning of a news must also be correct. But how do we know the truth of a story. Ahad hadiths must follow some principles. These principles are mind, koran and ijma. Ahad news cannot be against the Quran. Because the existence of the Koran is certain. But ahad news is doubtful, not certain. The principles of reason are also certain. Therefore, ahad news should not be against the mind. However, Şirazi did not give many examples on these issues. I wonder why he did not give enough examples in this regard. or is there any hadith that is contrary to the Qur’an? Are there no hadiths that contradict the rules of reason? We don’t know why Abu Isaac al Shirazi gave an example. In fact, Hanafi and Mâlikîs gave many examples on these issues. There are many examples especially in the Hanafi books. Therefore, Hanafi are more successful than Abu Isaac al Shirazi in this matter. As a result of the research it is possible to say this. Although Abu Isaac al Shirazi comes from the Shafii sect tradition. He thinks differently about it. Abu Isaac al Shirazi thinks more about this problem as his hanafi scholars. But Abu Isaac is not possible to say that he thinks exactly like them. Because they opposed the principles they set in this regard. But he could not stop thinking like them. This shows that Abu Isaac al Shirazi was influenced by previous scholars. Normally, a hadith for the Shafi’i scholars is enough to come by honest people. However, Abu Isaac al Shirazi thinks that hadiths should be sound in terms of text. For example, the hadith should not contradict the text with reason and the Qur’an. Abu Isaac al Shirazi’s views also influenced later scholars. The most important of these scholars are the orator al-Baghdadi and the Imam Ghazali. However, they were not as brave as the scholars. In some cases they say that just like Abu Isaac al Shirazi should reject the news. These views are very important for

the science of hadith. should also say I wish Abu Isaac al Shirazi would give more examples on the subject. The fact that he gave few examples on the subject is a deficiency. But it is still success that he thinks differently from his predecessors. We would expect from ishak. Which is opposed to the mind ahad news. Which is opposed to the Qur'an ahad news. Is there such ahad news in the hadith books of sahih. It is possible to duplicate these questions. However, we could not find the answers to these questions in the books of Abu Isaac al Shirazi. We want to say that he was not as successful as his hanafi scholars.

As a result of the article it is possible to say: All ahad news according to Abu Isaac al Shirazi is not accepted. Ahad news refers to the assumption. Therefore, ah ahad news ters should not be contrary to evidence that does not express doubt. The definite proofs are rules of mind, verses of the quran, İjma, mutawatir hadiths. If ahad news contradicts these principles then ahad news is not true. Maybe ahad news later changed. Such ahad news cannot be true. because other evidence is more powerful there is no doubt in them. To understand these principles, relevant examples should be identified. For example, which ahad hadith is contrary to the Qur'an. If they are not specified these rules have no meaning. The opinions of scholars of fiqh about hadiths are important. Because they think rationally on many issues. Their opinions should be developed. Our hope this article hadith contributes to the development of hadith science in the relevant subject.

GİRİŞ¹

Âhâd, Arapçada “bir” anlamına gelen “ahad” kelimesinin çoğuludur.² Âhâd haber, bir kişinin başka bir kişiden naklettiği haber demektir. İstilahî anlamda âhâd haber ise bir ya da daha fazla kişinin birbirlerinden naklettiği ancak mütevâtir sayısına ulaşmayan haber demektir.³ İlk dönemde vâhid haber kavramı, daha çok “bir kişinin getirdiği haber” anlamında kullanılmış olsa da daha sonraki dönemlerde haber-i vâhid denilince sadece bir kişinin rivayeti değil, mütevâtir seviyesine ulaşmayan haber anlamında kullanılmıştır.⁴ Dolayısıyla usûl kitaplarında “âhâd haber” ile “vâhid haber” kavramları çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmıştır. muhaddisler ve fakihler, tevatür derecesine ulaşmayan bir haberi, âhâd haber kabul ettikleri için haberi nakleden ravi sayısının bir, iki, üç veya daha fazla olması arasında fark yoktur.⁵

Hz. Peygamber (as) ve sahâbe döneminde âhâd haberle alakalı tartışmalar ve bu tür haberle amel etmeme gibi bir problem mevcut değilken özellikle hicri ikinci asırdan itibaren yakîn ve zan gibi aklî konuların İslam

¹ Bu makale, IV. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi’nde (Mardin: 21-23 Aralık 2018) sunulan “Âhâd Haberinin Reddedildiği Durumlar -Şafii Âlimlerinden Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1084) Örneği-” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir. / This paper is the final version of an earlier announcement called “The Stuation of Rejection of Ahad News -Shafi’i Scholar Abu Ishaq al Shirazi (d. 476/1084) Example-”, at a symposium called “IV. International Culture and Civilization Congress (Mardin: 21-23 December 2018)”, the content of which has now been developed and partially changed.

² İsmail b. Hamâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-lûğa* (Beyrut: Dâru’l-İlim, 1987), 2: 440; Muhammed b. Muhammed el-Huseynî, *Tâcu’l-arûs* (b.y.: Dâru’l-Hidâye, ts.), 7: 376.

³ Ali b. Muhammed el-Pezdevî, *Usûl* (Karaçi: Cavid Bris, ts.), 152; Ebubekir el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye* (Medine: el-Mektebetu’l-İlmiyye, ts.), 16; Tahir el-Cezâirî, *Tevcihu’n-nazar ilâ usûli’l-eser*, thk. Abdulfettâh Ebu Ğudde (Haleb: el-Matbuâtü’l-İslamiyye, 1995), 1: 108; Nureddin İtir el-Halebî, *Haberu’l-vâhidi’s-sahîh ve eseruhu fi’l-ameli ve’l-akîde* (Dımaşk: Mecelletu’t-Turâsi’l-Arabî, 1403), 162; Mustafa Ertürk, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/349-352.

⁴ Bk. Muhammed b. İdris eş-Şafî, *el-Umm* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1990), 7: 287-300; Ertürk, “Haber-i Vâhid”, 14/350; Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*, 16-20; Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ* (b.y.: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1993), 112-132.

⁵ Bk. Talat Koçyiğit, “Âhâd Haberlerinin Değeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (1966): 15-142; Ertürk, “Haber-i Vâhid”, 14/349.

toplumunda yayılmasıyla birlikte âhâd haberin dinde delil olup olmayacağı hususu tartışılmaya başlanmıştır.⁶ Âhâd haber zan ifade ettiği için sonraki asırlarda dinde delil olup olmadığı hususu mezhepler arasında ihtilaf konusu olmuştur. İmam Buhârî, sadık bir kişinin verdiği haberin dinde delil olduğunu ispat etmek için eserinde “*Kitâbu aḥbâri'l-âhâd*” isminde bir bölüm açmış ve konuyu altı bâb başlığı altında incelemiştir.⁷ Güvenilir bir yolla rivayet edilen âhâd haberin dinde delil olduğu ve onunla amel edilmesi gerektiği konusunda İslâm âlimlerinin çoğu ve özellikle hadisçiler ittifak etmişlerdir. Muhaddisler, sahih hadisi zayıfından ayırırken sadece âhâd haberlerle gelen rivayetleri konu almışlar ve “sahih hadis” sözüyle de âhâd hadislerin sahihlerini kastetmişlerdir.⁸

İslâm hukukçuları prensip olarak âhâd haberin hüccet olduğunu kabul etmekle beraber onların birçok hadisle amel etmedikleri bilinen bir husustur. Fukahâ, âhâd haberin kabulü ve onunla amel edilmesi konusunda sahip oldukları hukukî anlayışa göre çeşitli şartlar ileri sürmüş ve bu yönde birtakım prensipler ortaya koymuşlardır.⁹ Hanefî mezhebine müntesip âlimlere göre âhâd haberle amel etmek için ravinin naklettiği rivayete muhalif fetva vermemiş olması, nakledilen haberin ‘umûmu’l-belvâ konusyla alakalı olmaması ve şayet ravi fakih değilse haberin kıyas ve şer’i hükümlere muhalif olmaması gerekmektedir.¹⁰ Mâlikîlere göre âhâd haberle amel için haberin Medine tatbikatına ve kesin olarak sabit olmuş şer’î ilkelere ters düşmemesi gerekmektedir.¹¹ İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ise

⁶ İmam Buhârî *Sahih*’inde bu konuyu müstakil bir kitâb başlığı altında ele almıştır. Bk. Muhammed İsmail el-Buhârî, *Sahih*, thk. Muhammed b. Zuhayr, 1. Baskı (b.y.: Tûku’n-Necât, 1422): 9: 86, “Aḥbâru’l-âhâd”, 1-6.

⁷ Buhârî, “Aḥbâru’l-âhâd”, 1-6: (باب مَا جَاءَ فِي إِجَارَةِ خَيْرِ الْوَأَجِدِ الصُّبُوقِ فِي الْأَذَانِ، وَالصَّلَاةِ، وَالصَّوْمِ، وَالْفَرَائِضِ، وَالْأَحْكَامِ) İmam Buhârî’nin bu bölümde verdiği örneklerin inanç konuları değil de ibadetle ilgili olması dikkat çekicidir Bedreddin el-Aynî’ye göre, Buhârî’nin itikadî konularda örnek vermemiş olması, âhâd haberin itikadî sahada delil olmayacağını ifade etmek içindir. Bk. Bedreddin el-Aynî, *‘Umdetu’l-kârî* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, ts.), 13: 25.

⁸ Ali b. Ahmed b. Hazm, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm* (Kahire: Dâru’l-Hadis, 1404), 1: 108; Ertürk, “Haber-i Vâhid”, 14/351. Âhâd hadislerin sahihliğinde muhaddislerin, kendi sahihlik şartlarına ve zannı ğalibe göre karar kıldıkları hususu için bk. Mehmet Bilen, “Hadislerin Sıhhatinin Tespitinde Yoruma Etkisi”, *İslam ve Yorum (Malatya, 2017)*, ed. Heyet (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), 2: 573-587.

⁹ H. Yunus Apaydın, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/359.

¹⁰ Bk. Pezdevî, *Usûl*, 150-182; Ebu Zeyd Abdullah ed-Debbûsî, *Takvîmu’l-edille fi usûli’l-fıkh* (b.y.: Dâru Kutubi’l-İlmiyye, 2001), 170-207; İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanife’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis metodu* (Ankara: DİB Yayınları, 2018), 152-195.

¹¹ İbrahim Kafi Dönmez, “Amel-i Ehl-i Medîne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/21-25.

âhâd haberle amel etmek için sadece senedin muttasıl, yani hadisin sahih oluşu şartını yeterli görmüşlerdir.¹²

Şâfiî mezhebine müntesip âlimler içerisinde İmam Şâfiî'den sonra ilk defa fıkıh usûlü alanında eser yazan kişi Ebû İshâk eş-Şîrâzî'dir.¹³ Aynı zamanda mezhebin önemli fıkıh kitaplarından birisi olarak kabul edilen *el-Muhezzeb* adlı eserin de sahibidir. Rivayete göre Şîrâzî ile karşılaşmış bir mesele hakkındaki görüşünü dinleyen Mâverdî (ö. 450/1058) onun gibisine rastlamadığını söylemiş ve şayet İmam Şâfiî, Şîrâzî'yi görseydi kendisiyle mutlaka iftihar ederdi, demiştir. Şîrâzî, hocası Ebû Tayyib et-Taberî'nin (ö. 450/1058) vefatı üzerine Bağdat'ta Şâfiî mezhebini temsil konumuna gelmiştir.¹⁴

Şîrâzî, Şâfiî bir âlim olmasına rağmen onun özellikle âhâd haberle ilgili görüşlerine baktığımızda Hanefî fakihlerine benzer bazı görüşler ile ri sürdüğünü görmekteyiz. Şîrâzî kaleme aldığı fıkıh usûlü eserlerindeki "el-haber" bölümünde hadis ilmiyle alakalı mütevâtir ve ahâd yolla gelen bilginin değeri, ravide bulunması gereken vasıflar, cerh ve ta'dil gibi meselelere değinmiştir.¹⁵ Müellif *el-Lüma'* adlı eserinde "Âhâd haberinin reddedil-

¹² Şafii, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 370-387; Ebû Ya'la b. el-Ferrâ, *el-Udde fi usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali el-Mubarekî (b.y.: y.y., 1990), 3: 859; Subhî es-Salih, *'Ulûmu'l-hadis ve mustalahahu*, 15. Baskı (Lübnan: Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, 1984), 311.

¹³ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), Şîraz'ın güneyindeki Firûzâbâd beldesinde doğmuştur. Bağdat'ta Ebû Tayyib et-Taberî (ö. 450/1058), Ebû Hâtim Mahmûd b. Hasan el-Kazvî (ö. 414/1023), Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Beyzâvî, (ö. 424/1032) ve İbn Râmîn (ö. 430/1038)'den fıkıh, usul, hilâf ve cedel ilimleri tahsil etmiştir. Ebû Bekir el-Berkânî (ö. 436/1083), İbn Şâzân el-Bağdâdî (ö. 420/1029) ve Ebu'l-Ferec el-Hercûşî'den (ö.?) de hadis dersleri almıştır. İlmî kişiliğinin oluşmasında yaklaşık olarak on yılı kadar kendisine öğrencilik yaptığı hocası Ebû Tayyib et-Taberî'nin katkısı çoktur. Şîrâzî yaşadığı dönemde ilk önce Büveyhî-Abbâsî mücadelesi daha sonra ise Selçuklu-Abbâsî mücadelesine şahit olmuştur. Büveyhîler döneminde Sünnî-Şîi çatışması varken Tuğrul Bey'in Bağdat'a girip Büveyhî hâkimiyetine son vermesiyle birlikte mücadele artık Sünnî mezhepler arasındaki ihtilâf eksenine kaymıştır. Telif ve öğretim faaliyetlerini bu gerilimli ortamda yürüten Şîrâzî, çoğu zaman pek çok sosyal anlaşmazlığın çözümüne de katkı sağlamıştır. Zaman zaman kendisini mezhepler arası kavgaların ve tartışmaların içinde bulmuştur. Nizâmülmülk (ö. 485/1092) Şâfiî mezhebine özel bir alâka göstermiş ve ilmîni takdir ettiği Şîrâzî'yi müderris olarak Nizâmiye Medresesine tayin etmiştir. Şîrâzî, hayatının sonuna kadar buradaki müderrislik görevini sürdürmüştür. *et-Tenbîh* ve *el-Muhezzeb* gibi Şafii fıkıhında önemli metin kitaplarını telif etmiştir. *et-Tabsîra fi usûli'l-fikh* ve *el-Lüma fi usûli'l-fikh* gibi fıkıh usûlü sahasında da önemli eserler bırakmıştır. Bununla beraber mezhepler arası hilaf ve cedel ilmiyle alakalı da önemli eserleri mevcuttur. Bk. Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-şafiiyye* (b.y.: Dâru Hicr, 1413), 4: 215-256; Aybakan, "Şîrâzî", 39/184-186.

¹⁴ Şemsuddîn ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmu'n-nubelâ* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1993), 18: 452-464; Subkî, *Tabakâtu's-şafiiyye*, 4: 215-256; Aybakan, "Şîrâzî", 39/184-185.

¹⁵ Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *el-Lüma' fi usûli'l-fikh* (b.y.: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 82; *Şerhu'l-Lüma'*, thk. Abdulmecid Türkî (Lübnan: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1988), 2: 578-662; *et-Tabsîra fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Hasan Hayto (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1403), 289-349.

diği durumlar"¹⁶ başlığı altında âhâd haberle alakalı önemli tartışmalara yer veren Şîrâzî, bu tür haberle amel etmek için haberin nakledildiği senedin muttasıl olması şartını yeterli görmemiştir. Şîrâzî'ye göre, âhâd haber sika ve zapt sahibi kişilerden rivayet edilse de bazı durumlarda reddedilir. Yani Şîrâzî'ye göre âhâd haberle amel etmek için senedin muttasıl olması yeterli değildir. Bir hadis sened açısından problemsiz olsa bile hadis metninin bazı temel ilke ve prensiplere ters düşmemesi gerekmektedir. Hadisin sahih oluşu, ancak sened ve metnin sahih olmasıyla mümkündür.¹⁷

İşte bu çalışmamızın amacı, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'ye göre ahâd bir haberin doğruluğunu test edeceğimiz ve gerektiğinde haberi kendisine arz edeceğimiz ilke veya prensiplerin neler olduğu ve hangi durumlarda âhâd haberin reddedilebileceğinin tespitine yönelik olacaktır. Ayrıca tespit edilen ilkeler, özellikle diğer usûlcülerin bu konudaki görüşleriyle mukayese edilerek değerlendirilecektir.

Şîrâzî, diğer usûlcüler gibi haberi, mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Mütevâtiri zorunlu olarak bilinen haber şeklinde ifade etmiş, lafzi ve manevi olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Lafzi mütevâtire, bizden önceki asırlarda yaşamış halklar, milletler ve meşhur beldeler hakkında üzerinde ittifak edilen bilgileri, örnek olarak vermiştir. İnsanlar bu tür haberler üzerine hem lafzen hem de manen ittifak etmişlerdir.¹⁸ Manevi mütevâtire ise Hz. Ali'nin cesareti veya Hâtim et-Tâî'nin cömertliği hususunda var olan bilgileri örnek olarak vermiştir. İnsanlar arasında Hz. Ali ve Tâî'nin cesareti hakkında lafzen olmasa da manen ittifak vardır.¹⁹ Şîrâzî'ye göre hem lafzi hem de manevi tevatürle gelen haber, bilgi/ilim (kesin) ifade etmektedir. Ona göre Berâhime'nin "*hiçbir haberle ilim meydana gelmez*"²⁰ görüşü yanlıştır. Duyu organlarıyla gelen bazı bilgiler nasıl ki ilim (kesin bilgi) ifade ediyorsa mütevâtir haberle gelen bilgi de ilim (yakînî) ifade etmektedir.²¹ Şîrâzî'ye göre mütevâtir olan bir haberin ilim, yani yakînî bilgi ifade edebilmesi için kendisinde şu üç şartı barındırması gerekmektedir:

1. Mütevâtir haberi nakleden kişiler, sayıca bir araya gelip yalan üye-

¹⁶ Şîrâzî, *el-Luma'*, 82; *Şerhu'l-Luma'*, 2: 653.

¹⁷ Şîrâzî, *el-Luma'*, 82-83; *Şerhu'l-Luma'*, 2: 573-662. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Nurullah Agitoğlu, "Şâfiî Usûlcülerin Muhtelif Fih Olan Rivayetleri Tercih ve Yorumlama Gereklere -Ebû İshâk Eş-Şîrâzî Örneği-", *International Social Sciences Studies Journal* 7/48 (2019): 6046-6052.

¹⁸ Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 2: 569.

¹⁹ Şîrâzî, *el-Luma'*, 71; *Şerhu'l-Luma'*, 2: 569.

²⁰ Şîrâzî, *el-Luma'*, 71; *Şerhu'l-Luma'*, 2: 569.

²¹ Şîrâzî, bu bölümde özellikle Berâhime'nin iddialarını çürütmek için birçok delil iler sürmüştür. Bk. *el-Luma'*, 71; *Şerhu'l-Luma'*, 2: 569-571.

re ittifak etmeleri mümkün olmayacak bir çoğunlukta olmalıdır. Şîrâzî'ye göre Mütevâtir haberi nakledenlerin Müslüman olması veya söz konusu ravilerin belli bir sayıyla sınırlandırılması şart değildir.

2. Haberi nakleden sayısal çoğunluk, haberin başı, ortası ve sonunda yani senedin her tabakasında olmalıdır.

3. Haberin müşahede veya işitmeye dayalı olması gerekmektedir.²²

Şîrâzî, âhâd haberi "mütevâtirin şartını taşımayan" şeklinde tanımlamıştır. Ona göre muttasıl senetle gelen âhâd haberin bir kısmı, hem ilim (kesin bilgi) hem de amel gerektirir. Diğer bir kısmı ise ilim ifade etmez, sadece amel gerektirir.²³ Kesin ilim/bilgi ifade eden veyahut istidlal sonucu ilim bildiren âhâd habere şu örnekler verilmiştir:

1. Allah'ın veya Hz. Peygamber'in haber vermesi.

2. Bir kişi, Hz. Peygamber'in huzurunda ve onun bilgisi dahilinde bir şey iddia edip de Hz. Peygamber o kişinin söylediklerini inkâr etmeyip onaylarsa.

3. Toplum huzurunda bir şey iddia eden ve toplumun da bunu bildiğini söyleyen kişi, toplum tarafından inkâr edilmeyip onaylanırsa.

4. Ümmetin haberini kabul ettiği kişi. Bir nevi üzerinde icma' olmuş haber.²⁴

Şîrâzî yukarıdaki âhâd haber çeşitlerinin istidlal sonucu ilim ifade ettiğini ve onunla kesin olarak amel edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak maddeler halinde zikrettiği genel ilkeler ışığında bu tür âhâd haberler hakkında herhangi bir örnek vermemiştir. Dolayısıyla ilke olarak belirtilen yukarıdaki maddelerin tam olarak neye tekabül ettiğini tespit etmek zordur. Örneğin Allah'ın haber vermesi muhtemelen meleğin vahiy getirmesidir. Hz. Peygamber'in haber vermesi veya onun huzurunda cereyan eden haberi onaylaması, muhtemelen sadece sahâbe topluluğu için geçerli bir durumdur. Daha sonra gelen Müslüman toplumu için bu haberin değeri nedir açıkça belirtilmemiştir. Toplumun onayladığı veya ümmetin üzerinde icmâ' ettiği kişinin haberine de örnek verilmediği için bundan kastedilenin ne olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Acaba ümmetin üzerinde icma' ettiği kişinin haberinden kasıt, Buhârî ve Müslim'in *Sahihayn*'ı mıdır? Müellifin bunu kast ettiğini zannetmiyoruz. Çünkü birazdan belirtileceği üzere

²² Şîrâzî, *el-Luma'*, 72; *Şerhu'l-Luma'*, 2: 572.

²³ Şîrâzî, *el-Luma'*, 72. Ayrıca bk. İhsan Akay, *Şafii Usül Geleneğinde İmam Şafii'ye Muhalif Usüli Görüşler* (y.y.: Ensar Neşriyat, 2018).

²⁴ Şîrâzî, *el-Luma'*, 72.

Şîrâzî'ye göre şu an elimizdeki sahih kaynaklarda yer alan âhâd haberler, istidlal sonucu zorunlu bilgi ifade eden haberler değildir. Bilakis bu tür haberler zan ifade etmektedir.

Şîrâzîye göre âhâd haberin diğer bir kısmı, ilim (kesin bilgi) ifade etmez. Ancak bu tür haberlerle amel edilmesi gerekmektedir. Bu tür âhâd haberlere “*sahih, sünen ve diğer hadis kitaplarında yer alan merviyât*”²⁵ şeklinde örnek verilmiştir. Görüldüğü gibi Şîrâzî, sahih hadis kaynaklarında yer alan rivayetleri, zan ifade eden ancak kendisiyle amel edilebilir âhâd haberler kategorisinde değerlendirmiştir. Bununla beraber Şîrâzî, bu tür haberler hakkında diğer âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir. Mesela bazı âlimlere göre bu tür haberlerin kesin bilgi ifade ettiğini, hadisçilere göre senedi sağlam olan haberlerin, Nazzâm'a (ö. 231/845) göre ise başka karinelerle desteklenen bu tür haberler kesin bilgi ifade etmektedir.²⁶ Şîrâzî diğer âlimlerin farklı görüşlerini naklettikten sonra bu konuda kendi kanaatini şu şekilde belirtmiştir:

“Delil bu tür haberlerin ilim ifade etmeyeceği yönündedir. Şayet bu tür âhâd haberler bilgi ifade etseydi o halde her nübüvvet iddiasında bulunan kişileri tasdik etmemiz gerekli olacaktı... Aklen bu tür haberlerle amel etmenin delili ise şudur: Müftünün fetvasıyla ibadet etmek ve şahidin şahitliğiyle hareket etmek nasıl ki caiz ise ve akıl da bunu kabul ediyorsa âhâd yolla gelen haberlerle de amel etmek aklen mümkündür.”²⁷

Görüldüğü üzere Şîrâzî, âhâd haberin kesin bilgi ifade etmediğini, ancak onunla amel edilmesi gerektiği hususunu aklî olarak temellendirmeye çalışmıştır. Şîrâzî'ye göre sadece aklen değil, şer'î delillere göre de âhâd haberle amel edilmesi gerekir ve bu konuda sahâbenin âhâd haberle amel etmesini, delil olarak göstermiştir.²⁸

Şîrâzî, âhâd haberle amel etmek için haberin sened açısından muttasıl olmasını yeterli görmemiştir. Ona göre bir haber, sika ve zabt sahibi raviler tarafından nakledilse dahi, bu durum o haberin sahih olması için yeterli değildir. Hadisin hem sened hem de metin açısından sağlam olması gerekmektedir. Hadisin metin açısından sağlam olması, onun bazı ilke ve prensiplere muvafık olması demektir. Örneğin Şîrâzî'ye göre âhâd bir haber, akıl, Kur'an ve mütevâtir sünnete muhalif olmaması gerekmektedir. Zira Kur'an ve mütevâtir sünnetle nakledilen bilgiler, yakîn ifade eder ve kesindir. Âhâd

²⁵ Şîrâzî, *el-Luma'*, 72.

²⁶ Şîrâzî, *el-Luma'*, 72-73.

²⁷ Şîrâzî, *el-Luma'*, 73.

²⁸ Bu konuda sahabeden birçok delil zikredilmiştir. Geniş bilgi için bk. Şîrâzî, *el-Luma'*, 73.

haber yoluyla gelen bilgi ise şüphe ifade eder ve zannîdir. Dolayısıyla zannî olan bir bilgi, kendisinden daha güçlü olan katî bilgiye muhalif olmamalıdır. Dolayısıyla bu tür âhâd haberlerin reddedilmesi gerekmektedir. Şimdi Şîrâzî'ye göre, âhâd bir haberin hangi durumlarda reddedileceği ve bu tür haberlerin doğruluğunu test edebileceğimiz ilke ve prensiplerin neler olduğu konusuna geçebiliriz.

1. ÂHÂD HABERİN AKILLA ÇELİŞMESİ

Ebû İshâk'a göre âhâd haberle gelen bir bilgi, şayet aklî ilkelere ters düşerse bu durum o haberin batıl olduğunu göstermektedir.²⁹ Sika bir ravinin rivayeti, aklî ilkelere ters olmamalıdır. Zira şer'i bilgiler akla muhalif değildir. Akıl ile şer'i hükümler, birbirleriyle uyumludur. Şîrâzî konuyu şu şekilde ifade etmiştir:

“Sika kimse, bir haberi naklettiği zaman şu durumlarda reddedilir: Onlardan birisi aklın ilkelerine muhalif olmasıdır. Teşbih hakkında nakledilen haberler gibi. Bu durumda söz konusu haberin aslının olmadığı ve batıl olduğu bilinir. Çünkü şer'i hükümler, aklın imkânsız gördüğü konularda değil de cevaz verdiği (mümkün gördüğü) alanlarda vârit olmuştur. Bir şey bu konuda gelip de tevil edilme imkânı yoksa bu haber mevzu ve yalandır.”³⁰

Âhâd haberle gelen tüm bilgiler mi akla uygun olmalıdır yoksa itikat ve ibadetle alakalı âhâd haberler muaf mı tutulmalıdır? Mesela; namazın kılınışı şekli, zamanı, rekât sayısı gibi konular aklın bileceği konular değildir. Şîrâzî bu konularda herhangi bir bilgi vermemiştir. Sadece ilkeyi belirtmekle yetinmiştir. Akla muhalif olan rivayetlere Allah hakkında teşbih ifade rivayetleri örnek vermiştir.³¹ Şîrâzî'nin naklettiğine göre sonradan Müslüman olan bazı zındıklar şöyle demiştir: “Hadis rivayetini azaltın. Çünkü ben şer'i konularda bin rivayet uydurdum ve şimdi onları araştırıyorum. O rivayetlerden bir tanesini bulduğumda hemen yakıyorum.”³² Verilen örnekten anlaşıldığı üzere sanki Şîrâzî bu ilkeyi Müşebbihe ve Mücessime'nin Allah hakkındaki iddialarını çürütmek için savunmuştur.³³ Dolayısıyla genel olarak Allah hakkında teşbih ifade eden ve yorumlanması mümkün olmayan rivayetlerin reddedilmesi gerekmektedir. Ancak

²⁹ Şîrâzî, *el-Luma'*, 82.

³⁰ Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 2: 653.

³¹ Şîrâzî, *el-Luma'*, 82; *Şerhu'l-Luma'*, 2: 653.

³² Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 2: 653-654; Muhammed Ebu Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn* (Kahira: Dâru'l-Fikr, 1378), 269.

³³ İlyas Üzümlü, “Mücessime”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/449-450; Yusuf Şevki Yavuz, “Müşebbihe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/156-158.

bu konuda yani aklın temel ilkelerine muhalif, sika ve zapt sahibi raviler tarafından rivayet edilmiş sahih hadis var mıdır? Böyle bir rivayet verilerek konu açıklansaydı daha anlaşılır olurdu. Ancak Şîrâzî bu konuda herhangi bir örnek vermeden sadece genel ilke ve prensibi belirtmekle yetinmiştir.

2. ÂHÂD HABERİN KUR'AN VEYA MÜTEVÂTİR SÜNNETE MUHALİF OLMASI

Şîrâzî'ye göre âhâd haberin arz edildiği ikinci kaynak Kur'an-ı Kerim ve mütevâtir yolla gelen sünnettir. Kitap ve mütevâtir sünnete muhalif olan ve her iki delilin arasını cem etme imkânının olmadığı bu durumda âhâd haberin ya aslı yoktur veyahut haber mensûhtur.³⁴ Kur'an'ın sübutu kat'îdir. Mütevâtir sünnetin sübutu da sayılamayacak kadar büyük bir kitle tarafından nakledildiği için kat'îdir. Dolayısıyla bu iki kaynak kesin bilgi ifade etmektedir. Âhâd haberle gelen bilgi ise zannîdir. Zannî olan haber, sübut açısından kendisinden daha güçlü olan kat'î haberlere muhalif olmamalıdır. Kur'an ve mütevâtir haberle çelişen bu tür haberler ya asılsızdır veyahut sonradan başka bir haberle nesh edilmiştir. Şîrâzî bu konuda da herhangi bir örnek vermemiştir. Sadece ilkeyi belirtmekle yetinmiştir.³⁵

İslam dininin sübut açısından en sağlam bilgi kaynağı şüphesiz Kur'an'dır. Onun metninin sübutu, kat'îdir ve bizlere tevatüren ulaştırmıştır. Kur'an'ın beyanı hükmünde olan Hz. Peygamber'in sünneti ise ekseriyetle bizlere âhâd yolla ulaştırmıştır. Dolayısıyla sübut açısından Kur'an gibi kat'î değil zannîdir. Sahih bir hadisin, Kur'an'a aykırı olmaması gerektiği, prensip olarak tüm ulema tarafından kabul edilen bir ilkedir. Ancak mesele hadislerin Kur'an'a nasıl arz edileceği hususudur.³⁶ Çoğu zaman Kur'an'a muhalif gibi gözükken bir hadis, pekâlâ tevil edilebilmektedir. Ayrıca sünnetin Kur'an'a karşı beyan, tahsis, nesh ve teşri görevleri olduğu bilinen bir durumdur. Hadis metni, belli bir bilgi ve kültür seviyesine sahip insan aklı tarafından her zaman anlaşılabilir. Hadis usûlü kriterlerine göre sahih olup da Kur'an veya mütevâtir sünnetle çelişen hadislerin neler olduğu hususunda Şîrâzî herhangi bir örnek vermemiştir. Aslında benzer bir durum Şîrâzî'den sonra gelen Hatib el Bağdâdî (ö. 463/1071) ve Gazzâlî (ö.

³⁴ Şîrâzî, *el-Luma'*, 82; *Şerhu'l-Luma'*, 2: 654.

³⁵ Şîrâzî, *el-Luma'*, 82.

³⁶ Konuyla ilgili tartışmalar bk. Ahmet Keleş, *Hadislerin Kurana Arzı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 231-240; Selahattin Polat, "Hadislerin Kur'an'a Arzının Problemleri", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi (Sünnetin Dindeki Yeri)* (b.y.: Ensar Neşriyat, 2010), 176-178; Kamil Çakın, "Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (1995): 238-262; Hüseyin Güleç, "Âhâd Haberlerin Kur'an'a Arzı", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2017): 1-17.

505/1111) gibi diğer Şâfiî usûlcüler için de geçerlidir. Onlar da âhâd haberinin reddi bağlamında konuyla alakalı örnek vermeden sadece söz ettiğimiz ilkeleri benimsemişlerdir.³⁷ Halbuki Şîrâzî'den önce yaşamış veyahut onun çağdaşı olan Hanefî âlimleri konuyla alakalı daha fazla örnek vererek ilgili prensipleri tartışmışlardır. Bu örnekler arasında zekere dokunmayla abdestin bozulacağını belirten rivayeti,³⁸ Kur'an'a arz ederek reddetmişlerdir. Bir şahid ve beyyine ile hüküm verilmesi gerektiğini bildiren haberi³⁹ de "Beyyine (delil) getirmek, müddei içindir, yemin ise inkâr edenedir"⁴⁰ de meşhur rivayete muhalif buldukları için reddetmişlerdir.⁴¹

3. ÂHÂD HABERİN İCMÂYA AYKIRI OLMASI

Şîrâzî'nin âhâd haberi arz ettiği diğer bir ilke ise icmâdır.⁴² Ona göre âhâd haber yoluyla gelen bir bilgi, üzerinde icmâ edilmiş bir konuya muhalif olmamalıdır. Şayet âhâd haberle gelen bilgi, icmâyâ muhalif olursa bu durumda iki ihtimal söz konusudur. Ya söz konusu haber mensûhtur veyahut ahâd yolla gelen bu haberin aslı yoktur.⁴³ Çünkü Şîrâzî'ye göre ümmet, mensûh olmuş ve sahih olmayan bir konu üzerinde icmâ edemez. Yani ümmet hata üzerinde icmâ etmez.⁴⁴ Şîrâzî, icmâyâ çelişen âhâd haberinin durumunu şu şekilde değerlendirmiştir: "Ümmetin üzerinde icmâ ettiği şey malumdur ve kesin bilgi ifade etmektedir. İcmâyâ sabit olan,

³⁷ Ebubekir el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütafakkih*, thk. Ebu Abdurrahman Adil el-Ğerazî (Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421), 1: 353-363; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 112-132.

³⁸ Hişâm b. 'Urve, Busre bnt. Safvân'dan şu şekilde rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber dedi ki zekerine el süren kimse, abdest alıncaya kadar namaz kılmasın." Hadis hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, ts.), "Taharet", 61; Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, ts.), "Taharet", 70; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Ebu Abdullah, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), "Taharet", 63.

³⁹ İbn Mâce, "Ahkâm", 31. (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَضَى بِالْيَمِينِ مَعَ الشَّاهِدِ)

⁴⁰ Buhârî, "Şahâdât", 1; Tirmizî, "Ahkâm", 12.

⁴¹ Konu hakkında daha fazla örnek için bk. Ebu Zeyd Abdullah ed-Debbûsî, *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fıkıh* (b.y.: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2001); Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 359-374.

⁴² İcma' hakkında geniş bilgi için bk. Pezdevî, *Usûl*, 239-248; Serahsî, *Usûl*, 296-305; İbn Hazm, *el-İhkâm*, 4: 525; İbrahim Kafi Dönmez, "İcmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/417-431; Yunus Vehbi Yavuz, "İcma'ın Hakikati ve İslam Teşri'indeki Önemi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* (3/2004): 85-112.

⁴³ Şîrâzî, *el-Luma'*, 82.

⁴⁴ Şîrâzî, *el-Luma'*, 82; Şîrâzî'nin görüşünü dayandırdığı rivayet şu şekildedir: "Allah, bu ümmeti hata üzerinde icmâ etmez." Bk. Ebubekir eş-Şeybânî, *es-Sünne*, thk. Muhammed Nasuriddin el-Albânî (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslamiyye, 1400), 1: 39; Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nisâburî, *el-Müstadrak 'ala's-sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1990), 1: 199.

Kur'ân veya mütevâtir sünnetle sabit olmuş gibidir."⁴⁵ Şîrâzî, icmâyâ muhalif olduğu için reddedilmesi gereken bir haber-i vâhide örnek vermekte sadece söz konusu ilkeyi belirtmekle yetinmektedir. Şîrâzî dönemi ve ondan sonraki Şâfiî usûlcüler de benzer bir şekilde ilgili ilkeyi belirtmekle yetinmiş ve konu hakkında reddedilen herhangi bir âhâd haberi örnek vermemişlerdir.⁴⁶ Diğer yandan Hanefî usûlcüleri de icmâyı gerekçe göstererek bazı âhâd haberleri reddetmişlerdir. Örneğin; "Cenaze yıkayan kişi gusül, taşıyan da abdest alsın"⁴⁷ ve "Abdestte besmele getirmeyenin abdesti yoktur"⁴⁸ rivayetleri - fıkıhçıların icmâsına muhalif olarak görüldüğü için- Hanefî âlimler tarafından reddedilmiştir.⁴⁹

4. HERKESİN BİLMESİ GEREKEN BİR HABERİN SADECE BİR KİŞİ TARAFINDAN NAKLEDİLMESİ

Şîrâzî'ye göre büyük bir topluluk tarafından bilinen bir haberin sadece tek bir ravi tarafından nakledilmesi durumu, o haberin aslının olmadığını göstermektedir.⁵⁰ Şîrâzî, büyük bir topluluk tarafından bilinmesi gereken bir meselenin sadece tek bir ravi tarafından nakledilmesini, problem olarak görmüş ve bu tür haberlerin reddedilmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁵¹ Müellifimiz konu hakkında şu misali örnek olarak vermiştir: şayet birisi "cuma günü imam minberden düştü ve boynu kırıldı"⁵² derse olay herkesin gözü önünde cereyan etmiş olmasına rağmen sadece bir kişi haber vermiştir. Konu hakkında verilen diğer misal ise şudur: "Mecliste bir at oynamaktadır (raks etmektedir)."⁵³ Şîrâzî'ye göre örneklerde zikredildiği gibi olay bir cemaatin gözü önünde cereyan etmiş ve birçok kişi tarafından nakledilmesi gereken bu haberlerin sadece bir kişi tarafından nakledilmesi söz konusu haberlerin aslının olmadığını göstermektedir.⁵⁴

Ancak akla şu soru gelmektedir. Acaba bu ilkenin Hanefîlerin kullandıkları umûmu'l-belvâ prensibinden farkı nedir? Hatta yukarıda cuma günü cemaatin önünde cereyan eden olayın sadece bir kişi tarafından ha-

⁴⁵ Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 2: 654.

⁴⁶ Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütafakkîh*, 1: 354; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 113.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Kahira: Müessesetu Kurtuba, ts.), 2: 454; Ebu Hâtim İbn Hibbân el-Bustî, *Sahih* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993), 3: 435; İbn Mâce, "Cenâiz", 8.

⁴⁸ Tirmizî, "Taharet", 25; Ebû Dâvud, "Taharet", 48; İbn Mâce, "Taharet", 41.

⁴⁹ Konu hakkında diğer örnekler için bk. Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Razi el-Cassâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994), 1: 175-177.

⁵⁰ Şîrâzî, *el-Luma'*, 82.

⁵¹ Şîrâzî, *el-Luma'*, 82.

⁵² Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 2: 654.

⁵³ Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 2: 654.

⁵⁴ Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 2: 654.

ber verilmesi, Hanefî kaynaklarında umûmu'l-belvâ nedeniyle reddedilen âhâd haberlere örnek olarak verilmiştir.⁵⁵ Şîrâzî eserin başka bir bölümünde âhâd haberinin, umûmu'l-belvâ konusunda delil olduğunu şu şekilde belirtmiştir: "İster umûmu'l-belvâ konusuyla ilgili olsun ister olmasın âhâd haberle amel etmek gerekmektedir. Hanefîler, umûmu'l-belvâ konusunda âhâd haberle amel etmek caiz değildir demişlerdir. Ancak delil bunun aksinedir."⁵⁶ Dolayısıyla Şîrâzî'ye göre zikrettiğimiz bu ilke, umûmu'l-belvâdan farklıdır. Ancak Şîrâzî'nin açıklamasının tatminkâr olmadığı kanaatindeyiz. Zira verdiği örnek umûmu'l-belvâ meselesine örnek verilebilecek niteliktedir. Bununla beraber şayet senedi sağlam olduğu halde sadece söz konusu ilkeye muhalif düştüğü için reddedilen ahâd bir hadis örnek olarak verilseydi isabetli olurdu. Ancak yukarıda verilen örnekler birer hadis değil sadece bir varsayımdır. Dolayısıyla örneklerin aslında konuyla ilgisi olmadığını söylemek mümkündür.

5. TEVÂTÜREN GELMESİ GEREKEN BİR HABERİN AHÂD YOLLA GELMESİ

Normalde tevâtüren gelmesi gereken bir haberin fert kanalla gelmesi de haberin aslının olmadığına delildir.⁵⁷ Şîrâzî'ye göre âdet gereği bir haber, tevatür yolla birçok kişi tarafından nakledilmesi gerekirken âhâd bir şekilde rivayet edilirse bu durum, o haberin aslının olmadığını göstermektedir.⁵⁸ Müellifimiz muhtemelen eserini muhtasar olarak telif ettiği için maalesef bu prensibe de örnek vermemiştir. Kanaatimizce Şîrâzî'nin belirttiği bu ilkenin dördüncü maddeden pek farklı gözükmemektedir. Her iki durumda da haberin tevatür bir yolla gelmesi gerekmektedir. Şîrâzî konuyu aydınlatacak bir örnek vermediği için her iki ilkeyi ayırt etmek güç gözükmektedir. Aynı durum Şâfiî âlimlerden Hatib el-Bağdâdî için de geçerlidir. O da Şîrâzî gibi bu ilkeyi prensip olarak kabul etmiş ancak Hanefîlerin umûmu'l-belvâ hakkındaki görüşlerine de katılmamıştır.⁵⁹

Şîrâzî'nin âhâd haberi kendisine arz ederek reddettiği yukarıdaki beş ilke, hadis ilminde metin tenkidi açısından son derece önemlidir. Fıkıhçıların bir hadisi sadece sened açısından ele almadıkları, rivayeti metin açısından da inceledikleri gözükmektedir. Bir hadisin sahih olması için onun

⁵⁵ Bk. Cassâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3: 114-115.

⁵⁶ Şîrâzî, *el-Luma'*, 73; *Şerhu'l-Luma'*, 2: 606.

⁵⁷ Şîrâzî, *el-Luma'*, 82-83; Ayrıca yukarıdaki ilkeler için bk. Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütafakkîh*, 1: 352.

⁵⁸ Şîrâzî, *el-Luma'*, 83; *Şerhu'l-Luma'*, 2: 655.

⁵⁹ Bk. Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütafakkîh*, 1; 354, 362.

sadece sağlam bir senedle nakledilmiş olması yeterli değildir. Adalet ve zaptı sağlam olan ravilerin naklettiği rivayet, daha güçlü delil olan aklın bedîhî ilkeleri, Kur'ân nassı, mütevâtir sünnet ve icmâya muhalif olmamalıdır. Şayet rivayet söz konusu delil veya ilkelere ters düşerse bu o rivayetin mensûh, asılsız veya uydurma olduğunu göstermektedir.

Âhâd haberin kendisine arz edilerek reddedildiği yukarıdaki ilkeler birçok fıkıh usûlü âlimi tarafından da dile getirilmiştir. Ancak söz konusu ilkelerin reddedileceği hususlar noktasında ittifak yoktur. Mesela Hanefîler, umûmu'l-belvâya muhalif olan âhâd haberi, Malikîler de Medine'nin uygulamasına muhalif olanı kabul etmezken, Şâfiî usûl âlimleri ise her iki durumda da âhâd haberi kabul etmişlerdir. Âhâd haberin kabul edilmesi için en fazla şart ileri koşanlar daha çok Hanefî âlimleri olmuştur. Yukarıda saydığımız beş şartın dışında başka şartlar da ileri sürmüşlerdir.⁶⁰ Şîrâzî yazmış olduğu *el-Luma' fi usûli'l-fikh* adlı eserinde âhâd haberin kabulü için gerekli şartları zikretmiş ve yukarıda belirttiğimiz gibi beş durumda bu haberlerin reddedileceğini ifade etmiştir. Ancak maalesef söz konusu ilkelere istinaden hangi hadislerin reddedildiği ya da hangi hadislerin reddedilmesi gerektiği konusunda yeterli örnek vermemiştir. Müellife göre senedi sahih olduğu halde yukarıda zikredilen ilkelere muhalif âhâd haber var mı, varsa bu rivayetler nelerdir sorusuna yeterli cevap bulamıyoruz. Şîrâzî, konu hakkında tatminkâr örnekler vermemiştir. Öte yandan Hatîb el-Bağdâdî ve Gazzâlî gibi dönemin diğer Şâfiî âlimleri de konu hakkında aslında Şîrâzî'den farklı davranmamışlardır.

Hâlbuki Şîrâzî'den yaklaşık yüz yıl önce vefat etmiş olan Hanefî usûl âlimi el-Cassâs (ö. 370/981) zikrettiğimiz ilkelere istinaden reddedilen birçok hadisi örnek vermiştir.⁶¹ Yine Şîrâzî'nin çağdaşı olan Hanefî âlim ed-Debbûsî'nin (ö. 430/1039) *Takvîmu'l-edille* adlı eserinde de konuyla alakalı birçok örnek tespit etmemiz mümkündür.⁶² Hanefî kaynaklarda; "Muhakkak ölü, ehlinin ardından ağlamasıyla azap görür"⁶³ rivayeti, "Hiçbir günahkâr kimse, başkasının yükünü (günahını) taşımaz" (el-En'âm 6/164) ayetine, "Hz. Muhammed rabbini görmüştür"⁶⁴ rivayeti, "Gözler O'nu görmez, O bütün gözleri görür. O Latîf'tir, haberdardır" (el-En'âm 6/103) ayetine ve Fatıma binti Kays'ın nafaka ve süknâ hakkındaki rivayeti de "Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun, onları sıkış-

⁶⁰ Bk. Cassâs, *el-Fusûl*, 3: 31-145; Debbûsî, *Takvîmu'l-edille*, 196-201.

⁶¹ Cassâs, *el-Fusûl*, 3: 114-145.

⁶² Debbûsî, *Takvîmu'l-edille*, 196-201.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 141, 145; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyri, *el-Müsnedu's-sahîh* (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabi, ts.), Cenâiz, 16.

⁶⁴ Tirmizî, "Tefsir", 53.

tırıp (gitmelerini sağlamak için) kendilerine zarar vermeye kalkışmayın...” (et-Talâk 65/6) ayetine muhalif olarak görüldüğü için reddedilmiştir.⁶⁵ Yine gökte bulut olmadığı halde hilali gördüğünü iddia eden kişinin haberi, “Bir ölü yıkayan kişi, gusül abdesti alsın, ölüyü taşıyan ise abdest alsın”⁶⁶, tenasül organına dokunmayla abdest alınması gerektiği,⁶⁷ kadınlara dokunmayla abdestin bozulacağı ve besmelenin cehrî namazlarda açıktan okunacağını belirten rivayetler⁶⁸ de umûmu’l-belvâ ilkesine muhalif olduğu için Hanefî âlimler tarafından kabul edilmemiştir.⁶⁹ Ayrıca namazda ellerin kaldırılması anlamına gelen “ref’ul-yedeyn” hadisi⁷⁰ de tevâtürle gelmesi gerekirken ahâd yolla geldiği için kabul edilmemiştir.⁷¹ Hanefîlerin eserlerinde konumuzla alakalı birçok örnek tespit etmemiz mümkündür.⁷²

Şîrâzî’nin çağdaşı olan Hanbelî usûl âlimi Ebu Ya’lâ b. el Ferrâ (ö. 458/1066) da bu konuyu *el-’Udde fî usûli’l-fikh* adlı eserinde “babu’l-ahbar” başlığı altında incelemiş ve Şîrâzî ile aynı bilgileri vermiştir.⁷³ Yukarıda ifade edildiği üzere bir başka Şâfiî âlimi Ebubekir el-Bağdadî ve İmam Gazzâlî, konuyu benzer bir şekilde işlemişlerdir.⁷⁴ Saymış olduğumuz Şâfiî âlimleri de âhâd haberin reddedildiği durumları genel ilkeler halinde Şîrâzî’ye benzer bir şekilde tespit etmekle yetinmişlerdir. Konuyla alakalı yeterli örnek vermemişlerdir.

SONUÇ

Ebû İshâk eş-Şîrâzî, Şâfiî mezhebine müntesip âlimler içerisinde özellikle İmam Şâfiî’den sonra fıkıh usûlü alanında önemli eserler yazanlardan biridir. Özellikle yazmış olduğu fıkıh usûlü eserlerinde âhâd haberle alakalı dönemin tartışmalarına değinmiştir. Âhâd haberin kabulü hususunda hem Malikî hem de Hanefî âlimlerin ileri sürdükleri şartları tartışmış ve bu hususta onlara reddiye mahiyetinde cevaplar vermiştir. Ebû İshâk eş-Şîrâzî, ahâd bir haberle amel etmek için onun sened açısından sahih olmasını yeterli görmemiş, söz konusu rivayetin metin açısından da sağlam olması ve bazı ilke ve prensiplere muvafık olmasını şart koşturmuştur. Özel-

⁶⁵ Cassâs, *el-Fusûl*, 3: 114.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, 2: 280.

⁶⁷ Bk. Tirmizî, “Taharet”, 61; Ebû Davud, “Taharet”, 70; İbn Mâce, “Taharet”, 63.

⁶⁸ Ebubekir Muhammed b. İshâk b. Hüzeyme, *Sahih* (b.y.: el-Mektebetu’l-İslami, 2003), 1: 280; İbn Hibbân, *Sahih*, 5: 104.

⁶⁹ Cassâs, *el-Fusûl*, 3: 115.

⁷⁰ Ebû Davud, “Salat”, 118; Tirmizî, “Salat”, 78.

⁷¹ Cassâs, *el-Fusûl*, 3: 115.

⁷² Cassâs, *el-Fusûl*, 3: 114-115; Debbûsî, *Takvîmu’l-edille*, 196-201.

⁷³ Ferrâ, *el-Udde fî usuli’l-fikh*, 3: 964-965.

⁷⁴ Bağdadî, *el-Fakih ve’l-mütafakkih*, 1: 354; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 113.

likle Hanefî âlimlerin görüşlerine benzer bir şekilde âhâd haberi kendisine arz edeceği ve onun doğruluğunu test edebileceği bazı ilke ve prensipler tespit etmiştir. Bu prensipler aklın temel ilkeleri, Kur'an, mütevâtir sünnet, icmâ ve herkesin bilmesi gereken bir konuda haberin ahâd yolla nakledilmesidir. Şîrâzî'ye göre ahâd bir haber, sübut açısından kendisinden daha güçlü olan bu ilkelere muhalif olmamalıdır. Eğer âhâd haber, zikrettiğimiz bu ilke veya delillere muhalif olursa bu durum haberin mensûh olduğunu veya rivayetin bir aslının olmadığını göstermektedir.

Ancak, Şîrâzî'nin âhâd haberi kendisine arz ettiği söz konusu ilkeler hakkında yeterli örnekler vermediğini görmekteyiz. Mesela, aklın temel ilkelerine muhalif olan âhâd habere "Allah hakkında teşbih veya tecsim ifade eden haberler" şeklinde genel bir ilkeyi belirtmekle yetinmiştir. Yani senedi sağlam ancak mana açısından aklın bedîhî ilkelerine muhalif herhangi bir âhâd haber örneği vermemiştir. Kur'an'ın sübut açısından kat'î olduğu dolayısıyla sübutu zannî olan âhâd haberin kendisine muvafık olması gerektiğini belirtmiş ancak bu konuda da özgün bir örnek vermemiştir.

Ümmetin hata üzerine birleşmeyeceği ve icmânın kati olduğu dolayısıyla âhâd haberin bu ilkeye de muhalif olamayacağını belirtmiş olmasına rağmen bu konuyu da aydınlatacak herhangi bir örnek vermemiştir. Şîrâzî, büyük bir kitle tarafından bilinen veyahut tevâtüren gelmesi gereken bir haberin sadece tek bir kişi tarafından nakledilmesini de caiz görmemiş ve bu prensibe de herhangi bir hadisi örnek olarak vermemiştir.

Şîrâzî'nin âhâd haberi kendisine arz edecek temel ilke ve prensipler tespit etmiş olması önemlidir. Ancak söz konusu prensipleri aydınlatacak örnekler vermemiş olması ise dikkat çekicidir. Acaba Şîrâzî'ye göre akla, Kur'an'a, icmâ ve diğer ilkelere muhalif ahâd yolla gelmiş ve senedi sağlam olan hadisler olmadığı için mi bu konuda herhangi bir örnek vermemiştir? Yoksa Şâfiî olan Şîrâzî kendinden önceki özellikle Hanefî fıkıh usûlü âlimlerinden etkilendiği için mi sadece bu ilke ve prensipleri tespit etmekle yetinmiştir? Söz ettiğimiz bu olasılıklarla beraber kanaatimizce Şîrâzî'nin yaşadığı dönemdeki ilmî ve fikrî tartışmalar, söz konusu ilkelere muhalif olan bir rivayetin te'vil edilme olasılığı ve fıkıh usûlü eserini yazarken müellifin güttüğü amaç ve gayeler de bu konuyu etkileyen faktörlerdir.

Bununla beraber Hanefî âlimleri, yukarıda zikredilen ilke ve prensiplere muhalif olarak gördükleri birçok âhâd haberi kendi eserlerinde tartışmış ve bu rivayetleri reddetmişlerdir. Konuyla alakalı özellikle Hanefî mezhebinin fıkıh usûlü eserlerinde birçok örnek tespit etmek mümkündür. Aslında Şîrâzî'den sonra gelen Şâfiî âlimlerden Hatîb el-Bağdâdî ve

İmam Gazzâlî de söz konusu ilkeleri kabul etmekle yetinmiş ve bu konuda pek örnek vermemişlerdir. Birbirlerine çağdaş olan fıkıh usûlü âlimlerinin âhâd haberle alakalı tartışmaları, benzer bir şekilde ele almaları ve neredeyse birçok konuda aynı örnekleri vermiş olmaları, onların birbirlerinden etkilendiklerini göstermektedir. Şâfiî mezhebin önemli simalarından olan Şîrâzî'nin Hanefîlere benzer şekilde âhâd haberinin kabulü için bazı ilke ve prensipler tespit etmiş olması, hadis ilimlerinde metin tenkidi açısından son derece önemlidir. Ancak konuyla alakalı yeterince örnek vermemiş olması bir eksiklik olarak gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

- Agitoğlu, Nurullah. "Şâfiî Usûlcülerin Muhtelif Fih Olan Rivayetleri Tercih ve Yorumlama Gerekçeleri -Ebû İshâk Eş-Şîrâzî Örneği-", *International Social Sciences Studies Journal* 7/48 (2019): 6046-6052.
- Akay, İhsan. *Şafii Usûl Geleneğinde İmam Şafii'ye Muhalif Usûli Görüşler*. B.y.: Ensar Neşriyat, 2018.
- Apaydın, H. Yunus. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/355-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Aynî, Bedreddin. *Umdetu'l-kârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Bağdâdî, Ebubekir el-Hatîb. *el-Fakîh ve'l-mütafakkîh*. Thk. Ebu Abdurrahman Adil el-Ğerazî. Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421/2000.
- Bağdâdî. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. Medine: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- Bilen, Mehmet. "Hadislerin Sihhatinin Tespitinde Yoruma Etkisi". *İslam ve Yorum (Malatya, 2017)*. Ed. Heyet. 2: 573-587. Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahih*. Thk. Muhammed b. Zuhayr. 1. Baskı. B.y.: Tûku'n-Necât, 1422/2001.
- Bustî, Ebu Hâtim İbn Hibbân. *Sahih*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993.
- Cassâs, Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Razi. *el-Fusûl fi'l-usûl*. Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994.
- Cevherî, İsmail b. Hamâd. *es-Sihâh tâcu'l-luğa*. Beyrut: Dâru'l-İlim, 1987.
- Çakın, Kamil. "Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (1995): 238-262.
- Debbûsî, Abdullah Ebû Zeyd. *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fikh*. B.y.: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Dönmez, İbrahim Kafi. "Amel-i Ehl-i Medîne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/21-25. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Dönmez. "İcmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/417-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebu Zehv, Muhammed. *el-Hadîs ve'l-muhaddisîn*. Kahira: Dâru'l-fikr, 1378.
- Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/ 349-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Eş'as, Ebû Davud Süleyman. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, ts.
- Ferrâ, Ebû Ya'la. *el-Udde fi usûli'l-fikh*. Thk. Ahmed b. Ali el-Mubârekî. B.y.: y.y., 1990.

- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed. *el-Mustasfâ*. B.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Güleç, Hüseyin. "Âhâd Haberlerin Kur'ân'a Arzı". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2017): 1-17.
- Halebî, Nureddin 'Itır. *Haberu'l-vâhidi's-sahîh ve eseruhu fi'l-'ameli ve'l-'akîde*. Dımaşk: Mecelletu't-Turâsi'l-'Arabî, 1403/1983.
- Huseynî, Muhammed b. Muhammed. *Tâcu'l-'arûs*. B.y.: Dâru'l-hidâye, ts.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*. Kahire: Müessesetu Kurtuba, ts.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. Kahira: Dâru'l-Hadis, 1404.
- İbn Hüzeyme, Ebubekir Muhammed b. İshak. *Sahih*. B.y.: el-Mektebetu'l-İslami, 2003.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Ebu Abdillah. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Keleş, Ahmet. *Hadislerin Kurana Arzı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Koçyiğit, Talat. "Âhâd Haberlerin Değeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (1966): 15-142.
- Kuşeyri, Müslim b. Haccâc. *el-Müsnedu's-sahîh*. Beyrut: Dâru İhyai Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Nisâburî, Ebu Abdillah el-Hâkim. *el-Müstadrak 'ala's-sahihayn*. Thk. Mustafa Abdulkadir. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Pezdevî, Ali b. Muhammed. *Usûl*. Karaçi: Cavid Bris, ts.
- Polat, Selahattin. "Hadislerin Kur'ân'a Arzının Problemleri". *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi (Sünnetin Dindeki Yeri)*. B.y.: Ensar Neşriyat, 2010: 176-178.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *Usûl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Subhî, es-Salih. *'Ulûmu'l-hadis ve mustalahahu*. 15. Baskı. Lübnan: Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, 1984.
- Subkî, Tacuddîn. *Tabakâtu's-Şâfiyye*. B.y.: Dâru Hicr, 1413/1992.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Umm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Şâfiî. *er-Risâle*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. B.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Şeybânî, Ebubekir. *es-Sünne*. Thk. Muhammed Nasuriddin el-Albânî. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslamiyye, 1400/1980.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. *el-Lüma' fi usûli'l-fikh*. B.y.: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Şîrâzî. *et-Tabsîra fi usûli'l-fikh*. Thk. Muhammed Hasan Hayto. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1403/1983.
- Şîrâzî. *Şerhu'l-Luma'*. Thk. Abdulmecid Türkî. Lübnan: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1988.
- Tahir el-Cezâirî. *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. Thk. Abdulfettâh Ebu Ğudde. Haleb: el-Matbuâtu'l-İslamiyye, 1995.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünen*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: DİB yayınları, 2018.
- Üzüm, İlyas. "Mücessime". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/449-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yavuz, Yunus Vehbi. "İcma'nın Hakikati ve İslam Teşri'indeki Önemi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* (3/2004): 85-112.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Müşebbihe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/156-158. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Zehebî, Şemsuddin. *Siyeru a'lâmu'n-nubelâ*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1993.